

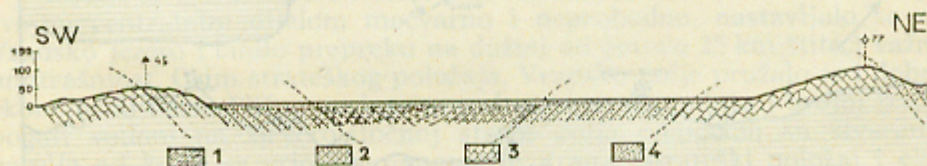
VRANSKO POLJE¹

SVEN KULUSIĆ

Vransko polje je manje poznat i noviji naziv, vezan je za historijski važno mjesto Vranu. Velikim melioracionim radovima novijeg vremena uređeno je veoma vrijedno polje, koje postaje poznatije od danas neznanog naselja, s kojim je njegov naziv povezan. Zadaća je ovog rada da iznese glavne prirodne osobine ovog polja, njegovu gospodarsku vrijednost i historijski tok njegova korištenja i značenja.

Vransko polje je dio udoline koja se pruža na jugozapadnoj strani Kotara, u sjevernoj Dalmaciji. Ova je udolina vezana za pojas nepropusnih, paleogenih naslaga, koje su očuvane u sinklinali dinarskog smjera. Dok su diferenciranom erozijom flišne naslage erodirane, otporni vapnenci su zaostali u obliku uzdužnih, paralelnih grebena, onaj prema kopnu, na sjeveroistočnoj strani doseže u Standavcu visinu od 205 m; greben, koji s jugozapadne strane odvaja vransku udolinu od mora, znatno je niži (Crni krug 139 m, a najniži predjeli tek par metara).

Udolina je nagnuta od SZ prema JI i u tom smjeru teku povremene tekućice, koje nastaju od vrela na dodiru vapnenačkog ruba i fliša, kao i od vode padalina. Zavala je sa svih strana zatvorena višim vapnenačkim zemljištem i u najnižem jugoistočnom dijelu je Vransko jezero, koje je prije prekopavanja odvodnog kanala »Prosika« vode gubilo podzemnim putem. Značajno je, dakle, za ovu udolinu da je nastala ne samo diferenciranom erozijom, već su vode u posljednjoj fazi evolucije otjecale podzemnim putem i tako odnosile erodirani materijal. Rubnim korozivnim procesima udolina je širena i na račun vapnenaca (sl. 1.).

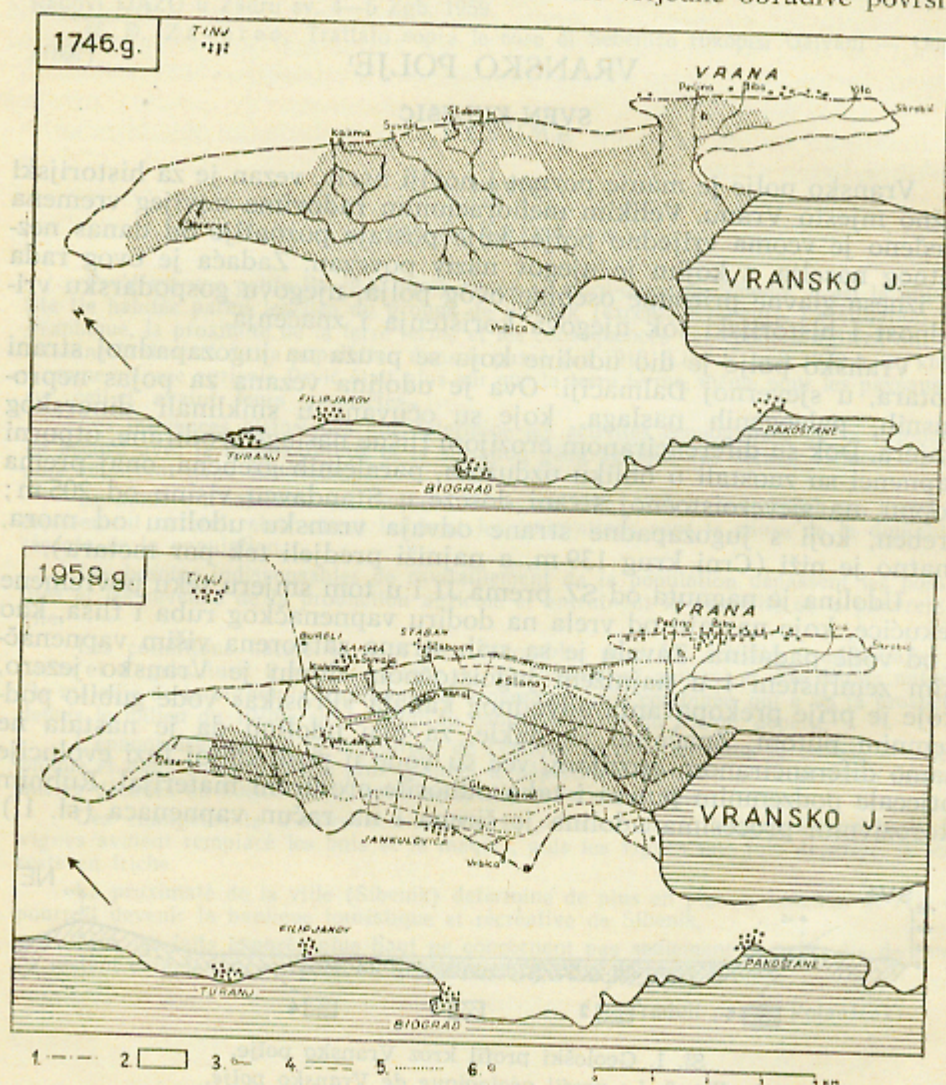
Sl. 1. Geološki profil kroz Vransko polje.

Fig. 2. Le profil géologique de Vransko polje.

Današnji su odnosi mladi i potapanje najnižeg dijela udoline i stvaranje jezera uvjetovano je postglacijalnim izdizanjem morske razine.

¹ Članak je izvod iz rada koji je primljen kao diplomatska radnja iz geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, u lipanjskom roku 1960. g.

Kapacitet ponora rubom jezera nije bio dovoljan da ravnomjerno propusti velik pritjecaj periodičnih voda, koje su pritjecale. Jezerska je razina kolebala i plavljeni su veliki dijelovi priobalske ravnice na sjeverozapadu, te je opravdano upotrebljavan naziv »Vransko blato« (sl. 2.). Da bi se ovo spriječilo, da bi se dobile vrijedne obradive površine

Sl. 2. Vransko polje

šrafrirane su močvarne površine.

Na skici iz 1746 je prvobitna mreža tokova, a na onoj iz 1959 novi sistem kanala.

Fig. 2. Vransko polje.

Les parties inondées sont striées. Dans la figure de 1746 on voit le réseau initial qui est aujourd'hui (1959) conduit dans le système des canaux.

i popravile negativne zdravstvene prilike (malarija), prokopan je odvodni kanal »Prosika«, i vršeni su opsežni melioracioni radovi na susjednoj vlažnoj ravnici. Ovim je radovima dobiveno Vransko polje. U ovom će se radu iznijeti etape i rezultati ovog melioracionog zahvata, kojim su prvobitni prirodni odnosi izmijenjeni.

Historijsko značenje. — Periferni položaj polja, s obzirom na državne granice srednjeg, pa i početkom novog vijeka, dao je ovom prostoru prednosti i nedostatke. Ostaci građevina, kojima obiluju rubni dijelovi, svjedoče o dugoj opetovanoj važnosti kraja. Prema karakteru tih građevina zaključujemo i o ulozi toga prostora u pojedinim historijskim razdobljima. Tu nalazimo ostatke pet vrsta građevina: tvrđave, samostan, mlinovi, han i vodovod. Osim tvrđava i grobova, koji se opetovano grade i obnavljaju, svaka vrsta građevina pripada pojedinom vremenskom razdoblju i karakterizira suvremeno značenje kraja.

Najstarije ruševine su ostaci polukružne tvrđave na vapnenom uzvišenju Gradina na sjeveroistočnoj strani polja; vjerojatno potječu iz predrimskog doba, na što nas upućuju oblik tlocrta i kameni blokovi, koji nisu vezani žbukom. Iz rimskog doba potječu ostaci vodovoda, koji su spajali izvor Bibe s Biogradom, tadašnjim Alba Marisom.

Teško je rekonstruirati ulogu polja u antičkom periodu; vjerojatno je, da su rubni dijelovi polja bili obrađeni, dok je centralni dio bio močvaran i iskorišćivan kao pašnjak tokom sušnog dijela godine, to više što je stočarstvo bilo ekonomska baza ilirskih plemena.

Podaci iz kojih možemo zaključiti o ulozi toga kraja, datiraju od početka IX. stoljeća i započinju izgradnjom Vranske tvrđave (Castrum Auranae) i samostana sv. Grgura. Ove ustanove odgovaraju političko-socijalnim prilikama toga vremena. Borbe između Venecije i hrvatske države za vlast nad primorskim gradovima dale su Vranskom polju stratejski značaj. Obalni granični prostor bio je nesiguran unatoč tome što se za vrijeme Krešimira IV. (1050—1074) Hrvatska prostirala do Drine i zauzimala čitavo Primorje i veći dio Istre² i što se Jadransko more nazivalo dalmatinskim.³

Kotari su bili žitnica i stočna zimovališta Hrvatske, a Vransko polje, svojim centralnim dijelom močvarno i neprohodno, nastavljalno se na Vransko jezero i činilo prepreku na dužini od gotovo 25 km štiteći važnu unutrašnjost. Osim strateškog položaja, Vransko polje pružalo je i dobru ekonomsku bazu. Flišne naslage pogodne za zemljoradnju i brojni izvori bogati vodom na sjeveroistočnoj strani polja omogućili su stvaranje naselja od kojih se vrlo rano spominje Vrana. Strateški položaj i ekonomska vrijednost prostora naročito dolazi do izražaja od godine 1138. do 1404., za vrijeme priora vranskih, pripadnika crkvenih redova templara i ivanovaca, koji su igrali značajnu ulogu u političkim zbivanjima tadašnje Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Mađarske. Vrana postaje saborno mjesto, a Ivan Paližna potpisuje se: prior vranski, ban Slavonije, Dal-

² G. U. Ivanović: »Vrana«, Narodni kalendar Matice dalmatinske, Zadar 1878. g. str. 52.

³ Isprava Krešimira IV. izdana u Nimu 1069. (. . . In nostro Dalmatico mari . . .) Državni arhiv Zadar.

macije i Hrvatske.⁴ Dana 9. VII. 1404. Vransko polje sa svim naseljima i utvrđenjima dolazi pod vlast Mletaka.⁵

Za vrijeme vladavine Mlečana strateški položaj polja ostaje isti, samo sada ima suprotnu svrhu. Močvara Vranskog polja, jezero i vranska tvrđava sada štite primorska naselja Pakoštane, Biograd, Turanj i Zadar od napada iz unutrašnjosti. Godine 1446. polje postaje feudom zadarske obitelji Cornarutti.

Kako je značajnu stratešku i vojnu funkciju imalo polje s pojedinim utvrđenjima, najbolje pokazuje činjenica, da je tek nakon 39 godina (1498—1537) napadanja Turcima uspjelo zavladatai ovim prostorom. Turci god. 1537. sa petnaest hiljada pješaka i četiri hiljade konjanika osvajaju Kotare i sva naselja osim Zadra.⁶

Za turske vladavine polje ima istu ulogu kao i za vrijeme stare Hrvatske, t. j. štiti unutrašnjost od Mlečana. Feud obitelji Cornarutti postaje begluk Halil-bega Atlagića, a proteže se od Zlosela (Pirovca) do Zemunike. Na tom posjedu nema više kmetskih obaveza, zemlje su davane na obrađivanje u zakup, što je znatno poboljšalo poljoprivredu. Administrativno pripada Vransko polje Krčkom (Ličkom) sandžaku, a zbog intenzivnog obrađivanja nazivaju ga »vrtom Krčkog sandžaka«.⁷ Tada su izvršeni i veliki melioracioni radovi, u kojima su Turci imali velika iskustva. Iz tog vremena datiraju ostaci mlinova, kojih je samo u neposrednoj blizini Vrane bilo preko dvadeset.⁸ Još danas dobro sačuvani han sagrađen je godine 1644. Kandijskim ratom 1645.—1669. između Turaka i Mlečana dolazi do borbe i u Ravnim Kotarima. Osnovni zakon mletačkog ratovanja u Dalmaciji bio je: uništiti sve što se nije htjelo i nije moglo braniti. Tako je g. 1648. mletački general Foscolo zapalio Vranu i uništio, razorio postojeći melioracioni sistem Vranskog polja, koje se ponovo pretvara u močvaru. Turci sa svoje strane razaraju naselja Votnić, Kruševo Polje, Baljano, Banjano i Saljano,⁹ od kojih danas ne postoje niti tragovi. Tom godinom gotovo prestaje historijsko-društvena uloga Vranskog prostora sve do god. 1752., kada obitelj Boreli počinje melioracione radove i drenažu polja. Ovi radovi tijesno su povezani s današnjim stanjem, kada su se izmijenili smjerovi društvenih utjecaja i nastala nova slika kraja.

Gospodarstvo. — Projekt o melioraciji Vranskog polja nosi datum 25. VII. 1749. god.¹⁰ Investitura, koju je izdao F. Borelliju mle-

⁴ Dr. F. Rački: »Pokret na Slavjanskom jugu« knjiga II. (... Frater Ivanus Palisna prior Aurannae etc. regnorum Slavoniae, Dalmatiae et Croatiae banus...).

⁵ (... Terra Lauranae cum fortilitis, et castro ipsino...). Izvadak iz dokumenta zadarskog arhiva o prodaji Dalmacije 9. VII. 1404. god.

⁶ G. U. Ivanović: »Vrana«, Narodni kalendar Matice dalmatinske, Zadar 1879. god. str. 69.

⁷ M. Celebija: »Putopis«, Odlomak o jugoslavenskim zemljama, Istanbul 1869.—1900. god. str. 179.

⁸ G. U. Ivanović: »Vrana«, Narodni kalendar Matice dalmatinske, Zadar 1879. str. 77.

⁹ Bianchi: »Zara Cristiana« knjiga II., Zadar 1879.

¹⁰ Spis opunomoćenika za Dalmaciju i Albaniju u Zadru od 25. VII. 1749. g., koji je potpisao notar Domenico Maria Cavalli. »Stampa« Fedel Co; Andrea Borelli Assuntori di Guidizio & c. Taglio (str. 36.)

tački dužd F. Lauredano 27. IX. 1752., znači novi period u ekonomiji Vranskog polja. F. Borelli dobiva u feud posjed od oko 40.000 kampi¹¹ s naseljima Banjevac, Hadašinovac, Vrana, Tinj, Biograd, Filip-Jakov, Pakoštane i Turanj. U naknadu za dobiveno imanje F. Borelli se obavezao:¹²

... da će u roku od 12 godina izvesti planirane melioracione radove, a ukoliko to ne učini, gubi sva feudalna prava bez naknade;¹³

... da će plaćati državi godišnje 15.000 lira i 2 lire po svakom kampu dobivenom isušanjem;

... da će svi novi naseljenici, »koloni«, biti oslobođeni kuluka za prvih 20 godina, izuzev 1/10, koju plaćaju feudalci;

... da će svaki stanovnik dobiti za obrađivanje 2 kampa, koji ne smiju biti duže od 2 godine neobrađeni, a ukoliko se to desi, feudalac ima pravo uzeti zemlju i naseliti nove kolone;

... da će sjeći šumu više nego što radovi zahtijevaju.

Radovi na prokapanju Prosike i kopanju kanala bili su započeti u jesen 1752., i to na NW strani polja južno od Kakme. Centralni dio oko današnjega glavnog kanala bio je potpuno neobrađen. Agrarna se djelatnost koncentrirala na samu aluvijalnu ravan i nije više isključivo vezana za sprani flišni pojas na NE strani udoline. Prva dva kanala »Borela« i »Kofečica« prokopani su do 1775. godine,¹⁴ prokopani su kroz močvaru južno od Raštana (Brkića) prema Kakmi, a odatle su kanalom »Belgamina« bili spojeni s jezerom.

Najteži i najskuplji bili su radovi na prokopavanju Prosike, koji su trajali 18 godina, a svaki je seljak morao dati 20 dnevnica godišnje.¹⁵ Radovi su završeni 27. VII. 1770. god.,¹⁶ te je time čitavo imanje definitivno priznato kao feud. Rezultat ovih radova je činjenica, da se mjesto »blata« odsada govori o »polju« (sl. 2.).

Novi naseljenici počinju obrađivati njive na niskom i ravnom dijelu polja južno od Kakme i uz južni rub polja. Glavne poljoprivredne kulture¹⁷ novoobrađenih njiva su vinova loza, kukuruz, zob, tikve i lubenice. Interesantno je, da su već onda lovili jegulje u većim količinama na taj način, što su pravili neku vrstu klopki u kanalima. Stočarstvo i dalje ima značajnu ulogu u privredi domaćinstava. Zalet Bukovčana nekoliko su puta opljačkali naselja na feudu, a broj odvedene stoke pokazuje kako je bilo razvijeno stočarstvo i koliku je važnost imalo

¹¹ Jedan kamp padovanski je 3.655,260 met = 840 venecijanskih paša.

¹² Priložena kopija senatu od zastupnika (F. Borelli) financijskoj komisiji u Zadru od 9. III. 1752. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 50).

¹³ Dekretom senata od 13. IX. 1764. određene su još 4 godine za dovršenje radova, »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 186).

¹⁴ Vještačenje koje je izvršio ing. Moser de Filseck 28. VIII. 1755. godine. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 314).

¹⁵ Memorandum općina pod feudom F. Borellija generalnom namjesniku u Zadru od 11. IV. 1767. god. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 204).

¹⁶ Obavijest magistrata Zadarskom kapetanatu u Zadru 1. VIII. 1870. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 222.).

¹⁷ Vještačenje ing. Moser de Filsecka od 28. VIII. 1755. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 311).

u poljodjelskom gospodarstvu. Godine 1788.¹⁸ upljačkane su na posjedu F. Borellija 3.953 ovce, 470 goveda, 109 konja, 25 magaraca, zapaljeno 25 kuća, a ubijeno i ranjeno 20 ljudi. Od toga na samo naselje Vranu otpada 437 ovaca i koza, 70 goveda, 26 konja i 13 svinja. Danas su gotovo sve parcele rubnog područja polja u rukama pridošlica iz Medvide, ukoliko ne pripadaju poljoprivrednom dobru »Vrana« i seljacima Vranc. Prokopavanjem odvodnih kanala i drenažom, polja obradive površine postepeno rastu. Naselje Vrana 1745. godine¹⁹ ima 209,4 ha, a katastarska općina Vrana 1900. godine 439 ha, dok ista općina u god. 1958. ima 740 ha oraničnih površina.

Stvaranjem novog posjednog centra Jankulovca 1898. godine i upotrebom novih tehničkih i agrarnih sprava i proširivanjem kanalske mreže, žarište agrarne djelatnosti prelazi u južni dio polja. Preduvjet za stvaranje Jankulovice bila je blizina novodobivenih i vrijednih agrarnih površina (seljaci opatinskih torova, Filip-Jakov i Turnja obrađivali su samo malen dio polja uz vapneni rub), zatim gradnja ceste Biograd—Benkovac, koja prolazi pored Jankulovice i preko novih njiva.

Agrarnom reformom od 23. VIII. 1945., ukidanjem velikih privatnih posjeda vođenim na kapitalistički način i uvođenjem agrarnog maksimuma do 10 ha, gotovo jedna četvrtina polja postaje vlasništvo novoosnovanog poljoprivrednog dobra »Vrana« u Jankulovici. Danas Vransko polje presijeca oko 70 km kanala i oko 60 km nasipa. To nam govori o dugotrajnoj i teškoj borbi čovjeka s močvarom. Glavno obilježje današnjeg privrednog razvitka je eksploatacija čitave površine polja. Obrada polja je započela u staroj Vrani na sjeveroistočnoj strani, a od god. 1752. na zapadnoj strani.

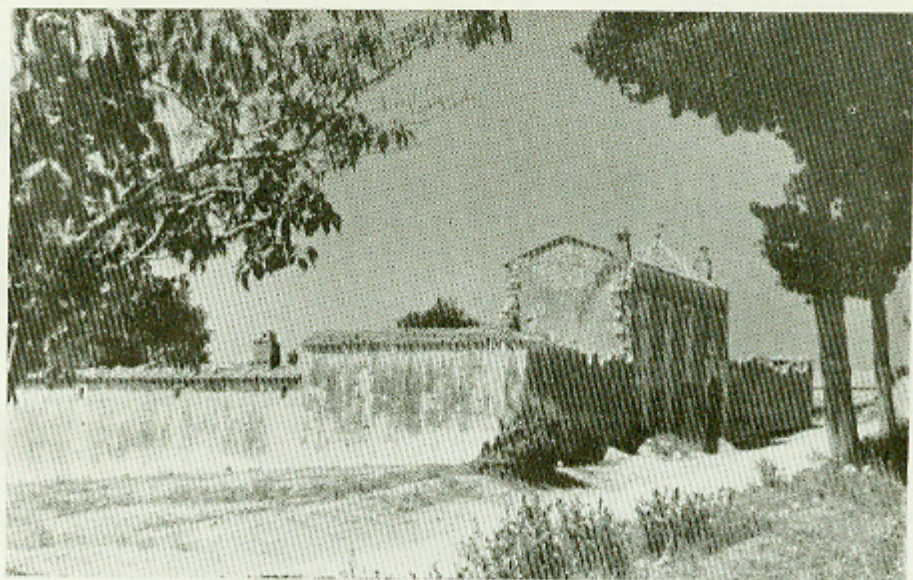
Upotrebom suvremenih poljoprivrednih sprava, uvođenjem starih i kopanjem novih kanala poboljšana je obrada i dobivene su nove agrarne površine. Pod kulturom kukuruza i pšenice nalazi se preko 60% čitave agrarne površine. Povrće ima još uvijek relativno slab udio u strukturi poljoprivrednih površina, ali se to stanje poboljšava iz godine u godinu.

Osnivanje poljoprivrednog dobra »Vrane« i suvremen način njegove poljoprivredne djelatnosti poslužio je kao primjer seoskim gospodarstvima, što se odrazilo na povećanju prinosa i uvođenju novih kultura.

Povećanje životnog standarda odrazilo se u vođenju malih gospodarstva. Prije je polje obrađivano na primitivan način (drveni plug). Stočarstvo je bilo važna, a za okopoljski prostor glavna gospodarska grana. Prevladavala je sitna stoka, uglavnom ovce i koze. Priliv turista u Biograd, Zadar i ostala primorska mjesta zadarskog kotara povećao je potrebe gradskog tržišta i nametnuo privredi Vranskog polja nove zadatke. Tako je godine 1958. poljoprivredno dobro »Vrana« od 470 ha oranične površine imalo pod povrćem 63,5 ha, što je znatan napredak

¹⁸ Prijava glavara Biograda kapelanatu u Zadru od 14. VI. 1788. g. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 400).

¹⁹ Izvještaj ing. G. Lodolija generalnom namjesniku za Dalmaciju i Albaniju u Zadru, od 27. V. 1746. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 15).

Fot. 1. Han koji je 1644. god. sagradio Jusuf Mašković.
Phot. 1. L'auberge turque, construite en 1644 par Jusuf Mašković.

Fot. 2. Gajenje povrća na melioriranim površinama poljoprivrednog dobra Vrana.
Phot. 2. Les cultures de légumes sur les superficies améliorées du domaine agricole de Vrana.

u usporedbi sa stanjem godine 1900., kada je čitava katastarska općine »Vrana« imala svega 29 ha vrtnih površina.

Poljoprivredno dobro »Vrana« najbolje karakterizira ovaj prostor, pa nam i podaci daju najbolju sliku privredne aktivnosti i agrarnih prihoda.

Za bolje razumijevanje agrarnih prilika u ovom kraju poslužiti ćemo se podacima jednog osrednjeg seoskog gospodarstva. Malen je broj posjeda većih od 5 ha, a srednji se kreće između 2 i 4 ha. Svaki se posjed sastoji od 8—30 parcela, koje su različite vrijednosti. Parcele između Crnogorke i Velikog i Malog Baka obično su dosta malene, jer je to predio najstarijeg agrarnog iskorišćivanja, a parcele dobivene agrarnom reformom ili melioracijom obično su veće i udaljenije. Na parcelama, daljim od naselja, gaje se žitarice, prvenstveno kukuruz, pšenica i ječam, dok se pod povrćem i vinovom lozom nalaze parcele uz rub polja, na flišnim naslagama ili uz tok Skrobića u neposrednoj blizini sela. To je sasvim razumljivo, jer rajčicu, kupus i papriku treba gotovo svakodnevno zalijevati.

Za primjer sam uzimao domaćinstvo iz Vrane, koje posjeduje 3 ha i 29 ari zemljišta. Ima jednog vola, 10 ovaca, jednog magarca i 7 kokoši. Kuća mu je prizemna 5 × 7 m, a do nje je štala. Domaćinstvo se sastoji od 4 člana, a godišnji bruto-prihod, bez stočarstva, kreće se do 310.000 — 360.000 dinara, ukoliko usjevi uslijed neke nepogode ne podbace. Pod žitaricama ima 163 ara, i to: pod kukuruzom 85 ara, a pod pšenicom 78 ara. Prosječan prinos kukuruza po ha iznosi oko 700 kg, a pšenice oko 650 kg. Žitarice su smještene na 7 međusobno odvojenih parcela. Pod vinogradom su 3 parcele, kojima zajednička površina iznosi 83 ara sa oko 884 čokota (340 starijih od 8 godina). 30 ara posjeda je oko kuće, od čega je svega 6 ara pod kulturom boba, grahorice, krumpira, kupusa, luka i dr. Kuća je smještena na parceli u visini od oko 35 m, i ta parcela samo svojim najnižim dijelom leži na flišu. Površina od 26 ara podijeljena je u 3 parcele blizu vodenog toka Bibe, a zasađena je povrćem, i to: paprikom i rajčicom. 27 ara je neplodno, i to je dio jedne veće ograde obrasle šikarom.

Tabela rasporeda i prinosa povrća poljoprivrednog dobra »Vrana« (1948.)

Pod kulturom	Zasađenih površina	Dobiveni prinos	Prinos po ha
rajčica	10 ha	8000 q	800 q
paprika	6 "	900 "	150 "
kupus rani	9 "	3600 "	400 "
kupus jesenji	20 "	6000 "	300 "
melancan	3 "	600 "	200 "
mrkva	2 "	10 "	5 "
krumpir	5 "	600 "	120 "
sjeme raznog povrća	8,5 "	750 kg	—

Prinosi kukuruza i pšenice osrednji su. Kukuruzom je bilo zasijano 140 ha, a pšenicom 150 ha. Površina od 69 ha je pod voćnjacima i vinogra-

dima. Među voćkama prevladava breskva. 44 ha je pod industrijskim i krmnim biljem: na soju otpada 10 ha, na vrbu 1,5 ha itd. Za rasadnike je određena površina od 4 ha.

Stočarstvo je sve jača privredna grana poljoprivrednog dobra »Vrana«, što pokazuje brojno stanje stoke u 1958. godini: 175 krava muzara, koje su dale godišnje 525.000 litara mlijeka ili 3000 litara po grlu; 624 komada svinja, od čega otpada na tovljenje 300 komada; 450 komada ovaca, koje su dale 21.420 litara mlijeka ili 51 litru po grlu, zatim 1128 kg vuna, što po grlu iznosi 2,5 kg i 23 radna konja. Postepeno, stočarstvo postaje sve važnije, i tako je u planu poljoprivrednog dobra potpuna preorijentacija na intenzivno stočarstvo, govedarstvo, što je u skladu sa sve većom potražnjom mlijeka na gradskom tržištu susjednog primorja. Trgovačko-konjunktorna orijentacija agrarne produkcije je najnovija faza Vranskog polja, odnosno poljoprivrednog dobra »Vrana«.

Poljoprivredno dobro »Vrana« posjeduje i Vransko jezero, koje mu nosi velike i značajne prihode. Ribarstvo u jezeru bilo je slobodno do god. 1854.; koristili su ga seljaci Banjevaca, Pakošтана i Betine. Od 1854. do 1896. god.²⁰ ribolov je bio slobodan samo u Prošici, a tada je i tamo zabranjen. Do 1948. god. u jezeru se isključivo lovila jegulja i cipal; međutim je 1948. god. u jezeru ubačen šaran. Veliku je štetu prouzrokovalo što je ubačen bolestan šaran, koji je izazvao zaraze 1948. i 1952. god. Jegulja i cipal bili su gotovo uništeni. Danas je jezero ribnjak, koji nije u potpunosti iskorišten. Kretanje ulova ribe zadnjih godina govori o posljedicama nestručnog vođenja.

Ulov ribe u Vranskom jezeru

Godina	Saran u tonama	Cipal u tonama	Jegulja u tonama
1953.	62,7	0	0
1954.	52,4	2	1
1955.	39,6	4,3	1,8
1956.	39,9	1,9	1,1
1957.	50,4	5,6	3,6

Prodaja ribe nije predstavljala problem. Cipal, jegulja i od 1956. šaran prodavani su živi. Glavni kupci su talijanska i domaća poduzeća (»Šaran« Osijek i »Riba« Rijeka). Riba se uglavnom prodavala na Prošici. Kupac bi sam došao kamionom ili hladnjačom, čime je bila sačuvana kvaliteta ribe.²¹

Ukupno bruto-prihodi poljoprivrednog dobra »Vrana« u 1958. godini iznosili su 177,246.100 dinara. Poljoprivredno dobro »Vrana« sezonski znade uposliti i do 800 ljudi, i to obično u VII i VIII mjesecu. Broj stalnih radnika kreće se od 110 do 120; od njih su 33 kvalificirana i 17 polukvalificiranih. U 1958. godini bilo je 124 stalna radnika, i to: iz Biograda

²⁰ K. Stošić: »Sela Sibenskog kotara« Sibenik 1941. g.

²¹ Svi podaci o poljoprivrednom dobru »Vrana« dobiveni su u upravi P. d. »Vrana« u Jankulovici. Podaci o ribarstvu dobiveni su od ing. Zvonimira Gree, kome i ovom prihtkom zahvaljujem.

50, Filip-Jakova 15, Turnja 6, Pakoštana 25, Drage 10, Vrane 10, Tinja 8 i Polaće 6.

Naselja. — Paralelno s gospodarskim promjenama i evolucijom mijenjaju naselja svoje značenje, položaj i funkcije. Nekad su bili značajniji prirodni uvjeti u stvaranju i značenju naselja, a u novije su doba važnije šire društvene funkcije i pogodnosti.

Stara naselja, koja su stvorili srednjovjekovni društveni odnosi, u novim društvenim i gospodarskim prilikama potpuno mijenjaju svoj izgled i funkcije. Nastaju nova naselja na ruševinama starih ili na mjestima koja u novim odnosima imaju povoljnije uvjete i položaj. Stara naselja, kao što je Vrana, i pored uzastopnih rušenja i dalje postoje, ali nova i mlada naselja, kao što je danas Jankulovica, imaju veće značenje i historijski naziv ne odgovara današnjim odnosima. U dugom historijskom razdoblju vranskog kraja možemo razlikovati dva razdoblja: prije Borellijevih melioracija u 18. stoljeću i nakon toga. U ranijem razdoblju prevladava stočarsko gospodarstvo i opća nesigurnost, a u drugome postepeno i konačno prevladava poljodjelstvo i pravni poredak. Iz historijskih se podataka zna, da je Vrana sazidana kao tvrđava u drugoj polovici IX st. za vrijeme vladavine narodne dinastije, ali vjerojatno je naselje postojalo još u rimsko doba i prije. Razlozi za stvaranje Vrane nisu bili isključivo u gospodarskoj vrijednosti polja, koje je tada prirodno nepogodno za pretežno stočarsko gospodarstvo. Otvoreni prostor Vranskog polja pružao je mogućnosti za osmatranje, i Vrana je bila pogodno uporište u tadanjim nesigurnim vremenima.

Za vrijeme Krešimira IV Biograd je bio značajan trgovački i upravni centar, a Vrana je trebala poslužiti kao prvo borbeno uporište u slučaju napada ili opsade Biograda. Ekonomski najvredniji prostori stare Hrvatske bili su Ravni Kotari, a Vrana je bila samo jedno od mnogobrojnih utvrđenja u tom kraju. Iz toga zaključujemo, da je osnovni razlog za stvaranje Vrane bio njen povoljan strateški položaj, blizina pitke vode i obradivih površina. Prisojna strana, obilje vrela i pogodan položaj prema Kotarima objašnjavaju zašto su sva naselja u periodu prije Borellijevih melioracija bila duž sjeveroistočnog ruba udoline. Viši je položaj bio i manje ugrožen od malarije, koja je bila vjekovna nedaća Vranske udoline i drugih sličnih dijelova u Kotarima.

U razdoblju od 1138. do 1404. god. Vrana, osim što je značajno vojno uporište, trgovački je i upravni centar. To su uvjetovale političke trzavice i borbe za hrvatsko prijestolje i težnje Venecije da okupira Dalmaciju. Poslije 1404. god. Vrana i dalje ostaje u prvom redu vojničko naselje, a tek 1537. god., kada je osvajaju Turci, proširuje svoju funkciju i kao poljoprivredno i prometno naselje. Taj period predstavlja ujedno maksimalni domet u razvoju Vrane tokom prvog razdoblja. Vrana u tursko doba ima preko 700 kuća.²²

Tokom kandijskog rata od 1645. do 1669. god. uništena su sva naselja ovog prostora, pa i Vrana. Nakon toga razaranja Vrana se više nikad

²² G. U. Ivanović: »Vrana«, Narodni kalendar Matice dalmatinske, Zadar 1879. (... sedam stotina hodžaka, bijelih dvorova, kula, vitih munara i visokih džamija, podpasali jaki i tvrdi bedemi...) str. 77.

nije oporavila. Melioracioni su radovi napušteni, širi se »blato«, a s njime i malarija, vjekovno zlo kraja. Malarija je uzela maha naročito od 1700. — 1745. god. u Kandijskom kraju, koji je bio u neposrednoj blizini tvrđave i hana. Podatak da je Vrana 1745. god. imala 19 obitelji, a 1750. god. svega 45 stanovnika,²³ govori nam o velikom nazatku.

Današnje kuće i naselja potječu iz razdoblja nakon kandijskog rata, a vjerojatno je da je i stanovništvo novodoseljeno.

Niče i novo naselje Vrana na okopljoskom vapnenom rubu na srednjoj visini od oko 80 m. U tom razdoblju nastaju ostala rubna naselja Vranskog polja osim Jankulovice.

Nakon završenih melioracionih radova 27. VII 1770.²⁴ i konačnog priznanja Borellijeva feuda, dovedeni su novi koloni (iz Ravnih Kotara i područja Tagliamento i donje Soče). Posljednji su naseljeni unutar polja južno od Kakme; tu i danas postoji samo nekoliko starih zgrada, koje po njima nazivaju »Furlanija«. Točan broj došljaka iz Italije i Ravnih Kotara ne zna se, ali se kreće u tih zadnjih pet godina, tj. od 1770. do 1775. god. oko 300.²⁵

Prilivom stanovnika postepeno se stanovi Kakma i Staban pretvaraju u zaseoke. Siromaštvo i relativno povoljni uvjeti na feudu grofova Borelli (koloni plaćaju samo jednu desetinu, dok su ostalih poreza oslobođeni na 20 godina) privukli su stanovništvo Ravnih Kotara i Bukovice, naročito iz Medvide; došljaci se naseljuju uglavnom na jugozapadnom rubu polja (Opatinski Torovi), tako da danas najveći dio obradive površine rubnog pojasa posjeduju pridošlice iz Medvide.

Opći osvrt. — Vranska udolina veoma je značajan oblik predisponiran tektonskom građom a nastao procesima diferencirane erozije. Mladim glacioeustatičkim izdizanjem morske razine pretvoren je najniži dio u jezero, čijim kolebanjem su znatni dijelovi susjedne ravnice povremeno plavljeni i stalno slabo odvodnjavani. To »blato« bilo je nevrijedan kraj i leglo malarije.

Osobito je važan položaj Vranske udoline, koja odvaja primorje od Kotara u zaleđu. Ovaj granični kraj između društveno različitih i historijski važnih krajeva uvjetovao je povijesnu ulogu utvrde i samostana Vrane. Ovo je uporište imalo vojnu, trgovačku i političku važnost osobito u burnim vremenima krajem razdoblja hrvatske narodne države i u početku zajedničkog života s Ugarskom.

Turska okupacija i osnivanje begluka donose prvi agrarni procvat kraja. Kandijski rat donio je pustoš i uništio turska agrarna dostignuća

Novo razdoblje počinje 1749., kada venecijska vlast daje vranski kraj kao feud F. Borelliju, a ovaj se obavezuje izvršiti bonifikacije. Prva

²³ Izvještaj namjesnika Bartolazzija o stanovništvu generalnom namjesniku za Dalmaciju i Albaniju Giacomu Balou. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 7.)

²⁴ Obavijest magistrata zadarskom kapetanatu u Zadru od 1. VIII. 1770. g. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 222.).

²⁵ Vještačenje ing. Moser de Filsecka od 28. VIII. 1755. g. »Stampa« Fedel Co: Andrea Borelli, Assuntor di Giudizio & c. Al Taglio (str. 309.).

etapa radova završena je 1770. god. i nekadašnje blato postat će odreda »polje«. Godine 1898. osnovano je novo središte Poljoprivrednog dobra Jankulovice, a godine 1945. osniva se Poljoprivredno dobro »Vrana«, kome je dano i ribarsko korištenje Vranskog jezera. Razvitak primorskih gradskih tržišta povezan s turizmom donosi promjene u gospodarsku strukturu i način korištenja Vranskog polja. Jača značenje mliječnog stočarstva i uzgajanje povrća. Pionirska uloga poljoprivrednog dobra kako u načinu obrade, tako i u vrstama kultura i u trgovačkoj orijentaciji utječe i na privatna gospodarstva.

Promjene se ogledaju ne samo u smjeni blata i polja, stočarskog životarenja i agrarnog gospodarstva, već i u položaju i izgledu naselja. Stara su naselja bila većinom na istaknutim točkama sjeveroistočnog ruba, što je pogodovalo obrani i stočarskom zanimanju. U periodu agrarne orijentacije osnivaju se i jačaju naselja na jugozapadnom rubu, bolje položena prema novodobivenim poljima i bliže obalskom pojasu na kojem je Vransko polje odreda mnogo jače povezano. Novija gradnja kuća u samom polju odražava sve jaču agrarnu orijentaciju, kojoj pogoduje turistički razvitak primorja i porast obalskih gradskih centara koji traže sve više agrarnih produkata.

Opća je karakteristika naseljavanja nakon 1770. god da se osnivaju i jačaju naselja na jugozapadnom rubu, koja su bliže melioracijom dobivenim plodnim njivama. Na to utječe i volja feudalnog gospodara, čije je sjedište u susjednom primorju. To odgovara i želji novih doseljenika, koji su pretežno poljodjelci i osjećaju se bolje zaštićeni od pljačke bukovičkih stočara. Odlučan datum u ovom procesu predstavlja godina 1898., kada je na jugozapadnom rubu polja osnovana Jankulovica kao središte velikog poljoprivrednog posjeda. Jankulovica kao središnje mjesto zamjenjuje povijesnu Vranu i razlike u položaju veoma su značajne (sl. 2.).

Nakon konačne sanacije kraja i suzbijanja malarije (1927.) nastupa postepeno najnovija teza, u kojoj stonovništvo napušta više vapnene krajeve i približava se polju, tako da je današnja Vrana naselje, koje je razbacano na svim visinama od 95 m na niže. Danas se kuće pretežno grade u samom polju. Intenzivne kulture traže veću njegu, osobito natapanje, tako da je mnogo pogodnije i isplativije biti u blizini posjeda. Ovaj proces odražava definitivnu prevagu poljodjelstva, koje Vransko polje povezuje s primorskim tržištima i preko njih s daljim krajevima. Promjene se ogledaju i u gradnji kuća. Nestaje visokih obzida oko kuće (»dvorci«), jer imaju sve manju važnost, a posvećuje se veća briga kući kao ljudskom staništu.

U naseljavanju Vranskog polja ima dakle svjedoka duge prošlosti od nesigurnih vremena stočarskog egzistencijalnog gospodarenja do novije poljodjelske ekonomije, koja se orijentira prema tržištu.

RESUME

VRANSKO POLJE

par S. Kulušić

En Dalmatie du Nord, au sud-est de Zadar, s'étend le bassin de Vrana dont la partie la plus basse est formée par un lac. Au Moyen-âge se trouvait ici la célèbre abbaye ancienne-croate et plus tard c'était une importante propriété féodale turque. Les parties les plus basses autour du lac étaient marécageuses et insalubres. Les travaux successifs d'amélioration de l'époque post-turque, à partir de la fin du 18ème siècle, les ont graduellement transformées en une plaine cultivée (polje), dont il est question dans ce travail.

Le bassin de Vrana, prédisposée par la tectonique, a été formé par les processus de l'érosion différentielle. Par les mouvements glacioeustatiques sa partie la plus basse s'est transformée en un lac qui, au cours de ses fluctuations périodiques inondait la plaine voisine. Ce «blato» (boue) était une région désavantageuse et un foyer de la malaria. La situation géographique du bassin de Vrana, séparant le littoral et de l'arrière-pays des Kotari, est particulièrement importante. Cette situation limitrophe entre des régions socialement différentes et historiquement importantes a contribué au rôle historique de l'abbaye de Vrana. Vrana avait une importance militaire, commerciale et politique, surtout à l'époque tourmentée de l'Etat national croate et au commencement de la vie commune avec la Hongrie.

L'occupation turque et la fondation du beylicat inaugurent le développement agricole de la région. La guerre crétoise dévasta et anéantit les réalisations agricoles turques.

La nouvelle ère commence en 1749 lorsque le gouvernement vénitien donne en fief la région de Vrana à F. Borelli qui se charge d'effectuer les améliorations. La première étape est terminée en 1770 et l'ancien «blato» devient «polje» (champ). En 1880 on a fondé Jankulovica, le nouveau centre de la propriété agricole. En 1945 on a fondé La Propriété agricole de Vrana disposant également de la pêche du lac de Vrana. Le développement des centres urbains du littoral en liaison avec le tourisme introduit de nouveaux changements dans la structure économique et dans les méthodes d'exploitation du «polje» de Vrana: le rôle plus important des produits laitiers de l'élevage et de l'horticulture. Le rôle de pionnier qui est celui de La Propriété agricole exerce également une influence sur les propriétés privées, tant du point de vue de la méthode appliquée dans la culture que dans le variétés des plantes cultivées et l'orientation commerciale.

Ces changements sont visibles non seulement dans les champs, dans l'élevage et dans l'économie agricole, mais également dans la situation et l'aspect des habitats. Les vieilles habitats se trouvaient pour la plupart sur les points élevés de la bordure nord-est ce qui convenait parfaitement à la défense et à l'élevage. Dans la période de l'orientation agricole on fonde et on renforce de nouvelles colonies sur la bordure sud-ouest, plus favorablement situées par rapport au terrain cultivable nouvellement acquis et plus proches de la zone littorale à laquelle Vransko polje est maintenant mieux lié. La construction de maisons neuves dans la vallée même indique une orientation agricole plus forte, favorisée par le développement touristique du littoral et par l'accroissement des marchés urbains de la côte où se vendent les produits agricoles.

(Traduit par A. Polanšćak)